

HEZÂRFEN HÜSEYİN B. CA'FER İSTÂNKÖYÎ'NİN FİHRİSÜ'L-ERVÂM ADLI ESERİNDE GEÇEN BİTKİ ADLARI

HEZÂRFEN HÜSEYİN B. CA'FER İSTÂNKÖYÎ OF THE PLANT NAMES
FİHRİSÜ'L-ERVÂM OF HIS WORK

Ekrem DEMİR*

ÖZET

Tarihçi olma yönü ön plana çıkan Hezârfen Hüseyin Efendi'nin tıpla ilgili çalışmaları da kayda değer niteliktedir. Özellikle Osmanlı Türkçesi tıp terimlerinin alfabetik şekilde ortaya konulması konusunda önemli çalışmaları olmuştur. *Fihrisü'l-Ervâm* ve *Lisânü'l-Etibbâ* adını verdiği iki tıp lügati bu konuda ortaya konulmuş önemli eserlerdir. Hezârfen Hüseyin Efendi bu eserlerden *Fihrisü'l-Ervâm*'i yazmasındaki gerekçesini “Anadolu’da bulunan eczacı ve attarların çoğunun Türk olması ve Türkçeden başka lügat bulamamaları, dolayısıyla satın aldıkları bütün ilaçları Türkçe isimleriyle bildikleri fakat fayda ve zararlarını öğrenebilmek için alimlerin yazdıkları ‘Müfredat-ı Tıp’ kitaplarına başvurduklarında Türkçe isimleri ile yazılmadığından bir sözlüğe ihtiyaçları olduğu” şeklinde ifade eder. Yazar *Fihrisü'l-Ervâm*'da madde başı olarak verdiği Türkçe bitki isimlerinin dönemine ait tıp kitaplarında başka dillere ait olan karşılıklarını ortaya koyar. Eserde 564 adet Türkçe madde başı bitki adı ve bunların karşılıkları olarak 592 Arapça, 96 Yunanca, 28 Farsça, 3 Süryanice, 10 Hintçe, 3 Çince, 2 İbranice, 4 Berberice kelime kullanılmıştır.

Bu makalede dönemin tıp terminolojisi ve Hezârfen Hüseyin Efendi hakkında kısaca bilgi verilmeye, esas olarak da *Fihrisü'l-Ervâm*'da madde başı olarak geçen Türkçe bitki adlarının sözlükte verilen yabancı dillerdeki karşılıklarının ortaya konulmasına çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Fihrisü'l-Ervâm*, *Hezârfen Hüseyin Efendi*, *Osmanlı Türkçesi Bitki Adları*, *Osmanlı Tıbbı*, *Osmanlı Türkçesi Tıp Terimler*.

ABSTRACT

The overriding aspect of the historian of medicine and related studies Hezarfen Hüseyin Efendi, is worth recording. Definition of the Ottoman Turkish medical terms, especially in the important work that has been alphabetical. *Fihrisü'l-Ervâm* and *Lisânü'l-Etibbâ* called two medical introduced the important works on this subject. Hüseyin Efendi, the reason this works Hezarfen *Fihrisü'l-Ervâm*'ı in herbalists many Turks in Anatolia, pharmacists, and other than Turkish, Glossary, and have not found to be, so they buy the benefits and los *Medical Curriculum* with the names of the books when they apply Turkish clobber that needs a dictionary," as a means. Author *Fihrisü'l-Ervâm* in the names of plant material as the head of the Turkish and other languages that belong to the period corresponding to the medical textbooks reveals. The piece 564 per item and one Turkish word given as equivalents of these words 569 Arabic, 96 Greek, 28 Persian, 3 Syriac, 10 Hindi, 3 Chinese, 2 Hebrew, 4 Berber words used.

This article is a brief period to provide information about medical terminolojisi and Hezârfen Hüseyin Efendi, mainly as the head of the *Fihrisü'l-Ervâm*'da material provisions of the Turkish implementation in other languages will be studied given the dictionary of plant names.

Key Words: *Fihrisü'l-Ervâm*, *Hezârfen Hüseyin Efendi*, *Ottoman Turkish Plant Names*, *Ottoman Medicine*, *Ottoman Turkish Medical Terms*

GİRİŞ

Eski Anadolu Türkçesi Döneminde XIII. yüzyıldan başlayarak dinî ve edebî birçok eserin yazılmış olduğu dikkate alındığında tıpla ilgili eserlerin oldukça geç bir tarihte yazılmaya başladığı görülür. Bunun en önemli nedeni Anadolu Selçuklu Devleti zamanında bilim dilinin Arapça olmasıdır. Anadolu Selçuklu Devleti'nden sonraki dönemde kurulan Anadolu Türk beylikleri zamanında Türkçeye verilen önem birdenbire artarak Türkçe dinî, edebî, ilmî eserlerin yazıldığı ve başka dillerden çeviriler yapıldığı görülmektedir.¹

Eski Anadolu Türkçesi Dönemindeki telif eserler, Türk dilinin Türkçe tıp terimleri yönünden zengin, verimli ve üretken dönemlerinden biri olmasını sağlamıştır. İslâm tıp paradigması içerisinde ilk Türkçe tıp eserleri 14. asırda yazılmaya başlanmış aynı dönemde İslam dünyasında Arapça, Hristiyan Avrupasında Latince hâkim dil iken Avrupa milletleri

* Dr. Ekrem DEMİR, İstanbul Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, e-posta: ekremdemir100@gmail.com

¹ Zafer Önler, *Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa), Müntehâb-ı Şifâ I, Giriş-Metin*, Ankara, 1990, s. IX.

ancak 16. yüzyılda kendi dillerinde tıp eserleri yazmaya başlamışlardır. Türkçe tıp eseri yazma anlayışına bağlı olarak bu dönemde çoğu Arapça olan tıp terimleri sadeleştirilmiş, terimlere Türkçe karşılıklar bulunmuş ve yeni Türkçe tıp terimleri oluşturulmuştur. İslamî Dönem Türk tıbbının devamı olarak gelişen ve Eski Anadolu Türkçesinin zengin kaynaklarıyla beslenen Osmanlı Türkçesi döneminde ise eserler çoğunlukla Arapça yazılmıştır.²

Osmanlı tıp litaretürünün ortaya çıkışı ile Osmanlıca tıp terminolojisinin oluşması birbirini etkilemiş ve gelişmeleri birbirine bağlı olarak iki temel safhada gerçekleşmiştir. Bu dönemlerden ilki İslam Medeniyeti ile klasik İslam kültür ve bilim geleneklerine dayalı olarak gelişmiştir. İkincisi ise Batı kültürü ve bilim anlayışı ile kaynaklarının Osmanlı medeniyetine tedrici şekilde girerek etkilerinin zaman içinde derinleşmesi ve 19. yüzyılda tamamıyla hâkim olmasıyla sonuçlanmıştır.³

Osmanlı tıp terminolojisinin oluşumundaki birinci safha, Anadolu beylikleri döneminde başlayıp ilk örnekleri XIV. yüzyılda yazılan *Tuhfe-i Mübârizî* ve İbnü'l-Baytar'ın *Edviye-i Müfredede*'sinin (Aydınöğlü Umur Bey'in emri ile) tercümesi, İshak b. Murad'ın benzer ad ile anılan eseri yine aynı yüzyılda yaşayan ve Hacı Paşa namıyla şöhret bulan Celaleddin Hızır'ın (1334-1324) eserleri ile devam eden klasik İslam tıp litaretürüne ve onun Arapça terminolojisine dayalı olan dönemdir.⁴

Osmanlı Türkçesi tıp terminolojisinin oluşumundaki ikinci safha ise Osmanlıların Batı bilimi ile erken dönemde başlayan tercümelerin geniş bir derleme ve tercüme hareketine dönüşmesiyle yeni terminoloji oluşturma ihtiyacının ortaya temel bir problem olarak çıkmasıdır.⁵

Müfredat tercümelemleri ile Türkçe yazılmış *Edviye-i Müfredede* eserleri Türkçe tıp terminolojisi açısından çok önemli metinlerdir. Osmanlı tabipleri bu eserlerin birçok farklı teliflerini yazmışlardır. Sakızlı Hakîm İsâ (öl. 1059/1649), Ömer Şifâî (öl. 1155/1742), Mehmed Saîd Paşa (öl. 1175/1761), Fazlızâde Mehmed Çelebi (1177/1763'te sağ), Hüseyin Behzâde, Şânîzâde Atâullah (öl. 1242/1826) *Müfredât-ı Tıp* kitapları yazan tıp alimlerinden bazılarıdır.⁶

² Meriç Üven, Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Tıp Yazmalarındaki Türkçe Organ Adları Üzerine Bir İnceleme, *TÜBAR*, XXVI-/2009-Güz, Ankara, 2009, s. 110.

³ Ekrem Kadri Unat, Ekmeleddin İhsanoğlu, Suat Vural, *Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004, s. XIII.

⁴ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Tıp Dilinin Türkçeleşmesi Meselesi", *Osmanlılarda Sağlık*, Biofarma İlaç Sanayii ve Ticaret A. Ş., İstanbul, 2006, s. 67.

⁵ Unat, *A.g.e.*, s. XV.

⁶ *A.g.e.*

Özellikle bunların arasında Hezârfen Hüseyin Efendi'nin tıp terimlerinin tespitinde ve listeler halinde sunulmasında önemli hizmetleri olmuştur. *Fihrisü'l-Ervâm* ve *Lisânü'l-Etibbâ* adlı iki eserinde birçok tıbbî terimin Arapça, Türkçe, Farsça, İbranice ve Yunanca karşılıklarını vermektedir.⁷

Osmanlı döneminde ilk tıp lügatini hazırlayan ilim adamı Kaysûnîzâde Medyen b. Abdurrahman'dır (öl. 1044/1634). *Kâmus el-Etibbâ ve Nâmus el-Etibbâ* adlı Arapça tıp lügati, Mehmed b. Ahmed. b. İbrahim El-Edirnevî (1088/1677'de sağ) tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Bu kitap Türkçede gerçek anlamdaki ilk tıp lügati olarak kabul edilebilir.⁸

Osmanlılardan önceki dönemlerde ilim dilinin Arapça olması tıp da dahil olmak üzere birçok bilim dalının kendi literatürünü oluşturma sürecini yavaşlatmıştır. Beylikler döneminde dönemin şartları ile de bağlantılı olarak önem kazanan Türkçe, Osmanlı Devleti döneminde devlet adamlarının Türkçe eserler yazılmasını teşvik etmeleriyle bilim dili olarak ön plana çıkmaya başlar ve XIV. yüzyıldan itibaren birçok sahada Türkçe eserler yazılmaya başlanır. Bu dönemde özellikle tıp sahasında yazılan Türkçe eserlerin sayıca arttığı görülür. Ancak bu süreçte Türkçe tıp eserleri ile birlikte Arapça ve Farsça eserler yazılmaya da devam etmiştir. Türkçe ile yazılan tıp eserleri toplumu doğrudan ilgilendiren sağlık gibi geniş kapsamlı bir alanı konu edindiği için söz varlığı ve terminolojisi açısından önemli özellikler taşır. Bu söz varlığı ve terminoloji ise Türkçe yazılan eserler çoğunlukla Arapça, Farsça, Yunanca gibi farklı dillerle yazılmış tıp kitaplarından beslendiği için önemli ölçüde bu dillere ait tıp terimi ihtiva eder. İşte bu noktada hekimle iç içe olan ve Türkçe konuşup anlayan toplumun tıbbî eserleri kolay bir şekilde anlama ihtiyacı ortaya çıkar. 17. yüzyılda yaşamış bir bilim adamı olan Hezarfen Hüseyin Efendi işte bu ihtiyaca cevap verme gayretiyle eserler telif etmiştir.

Doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen Hezârfen Hüseyin Efendi, İstânköy (Cos) adasında doğmuştur⁹. *Târîh-i Umûmî* adlı eserinin önsözünde bulunan '*bu fakîr-i fûrûmâye ve bu hakîr-i zaifü'd-dirâye Hüseyin İbn Ca'fer el-İstânköyî eş-Şehîr bi-Hezârfen*' ibâresi ile "*Târîh-i Devlet-i Rûmiyye (vr. 58a)*" isimli eserinde geçen '*Hüseyin bin Ca'fer el-İstânköyî eş-Şehîr bi-Hezârfen*' kaydından baba isminin Ca'fer olduğu görülür¹⁰ Hezârfen Hüseyin Efendi Sultan IV. Mehmet Han devrinin mâhir ve fâzıl şahsiyetlerinden biri olup

⁷ İhsanoğlu, *A.g.e.*, s. 67.

⁸ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Bilimi Literatürü", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti II*, İstanbul, 1998, s. 420.

⁹ Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Ankara, 2003, s. 251.

¹⁰ Hezârfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-Beyân Fi Kavanîn-i Âl-i Osman*, hzl. Sevim İlgürel, TTK Yay., Ankara, 1998, s. 5.

elinden çok iş gelen, bütün fenlere âşina mânâsındaki ‘hezârfen’ lâkabı ile şöhret bulmuştur.¹¹

Hüseyin Efendi’nin ‘hezârfen’ lakabı ile tanınması onun bu lâkapla anılması çeşitli ilim alanlarında bilgi sahibi olmasından kaynaklanmaktadır.¹² Hezârfen Hüseyin Efendi ilgilendiği ilim dallarıyla ilgili her biri ayrı bir öneme sahip olan eserler bırakmış, zamanında batılı elçiler ve seyyahlarla münasebet kurarak onların takdirini kazanmış bir alimdir.¹³ Ancak bu önemli ilim adamı hakkında bildiklerimiz kendi eserlerinden, Hilmizâde Rifat Bey ve Bursalı Mehmet Tahir Bey’in yazdıklarından ibarettir.¹⁴ Vezir İbrahim Paşa gibi devrin önemli devlet adamlarından himaye gören Hüseyin Efendi aynı zamanda IV. Mehmet’in tarih hocalığı görevini de yapmıştır.¹⁵

Hezârfen Hüseyin Efendi tahsiline memleketi İstânköy’de başlayıp eğitimini İstanbul’da tamamlamıştır. Tahsilini bitirdikten sonra da devlet hizmetine girmiştir.¹⁶ Bir süre sonra devlet hizmetinden ayrılan Hezârfen Hüseyin Efendi ilme ve araştırmaya merakından dolayı kendisini okumaya ve kitap telifine vermiştir. Grekçe, İbranice ve Latince bilen yazar, Batılı kaynaklardan da önemli ölçüde istifade etmiştir. Daha çok tarihçi olarak ön plana çıkan Hüseyin Efendi tıp ile de iştigal etmiştir. Ayrıca coğrafya, ahlak, devlet teşkilatı ve tasavvuf konularında da eserler veren Hezârfen Hüseyin Efendi H. 1103’te (M. 1691) vefat etmiştir.¹⁷

Farklı konularda telif eserleri bulunan Hezârfen’in eserleri şunlardır:

1. *Tenkîhu’t-Tevârih veya Tenkîhu’t-Tevârih-i Mülûk* (Tarih konuludur.)
2. *Telhîsu’l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osman* (Osmanlı devlet teşkilâtı anlatılır.)
3. *Târih-i Devlet-i Rûmiyye* (Tercüme bir eserdir. Dünya tarihiyle ilgili bir eserdir.)
4. *Muhtasar Târih-i Umûmî* (Tarih konuludur.)

¹¹ Orhan Bayrak, *Osmanlı Tarih Yazarları*, Milenyum Yay., İstanbul, 2002, s. 174.

¹² Hüseyin Gazi Yurdaydın, “Düşünce ve Bilim Tarihi”, *Türkiye Tarihi III*, ed. Sina Akşin, İstanbul, 1992, s. 261.

¹³ Hezârfen, *A.g.e.*, s. 4-5.

¹⁴ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, III, İstanbul, 1343, s. 243; ayn. mlf., “Hezârfen Hüseyin Efendi”, *Dergâh Mecmuası*, I, Nu. 12, s. 185; ayn. mlf., “Hezârfen Hüseyin Efendi”, *Türk Yurdu*, V/1, İstanbul, 1329, s. 644; Hilmizâde İbrahim Rif’at, “Hüseyin Şehir bi-Hezârfen”, *Ma‘lumat*, IV/82, İstanbul, 1313, s. 705.

¹⁵ *İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloqları*, MEB Yayınları, Maarif Matbaası, İstanbul, 1961, s. 31.

¹⁶ Tahir, *A.g.e.*, s. 243.

¹⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/2, Ankara, 1954, s. 547.

5. *Kâtip Çelebi’nin Takvîmü’t-Tevârihi’ne Zeyl* (Tarih konuludur.)
6. *Telhîsu’l-Beyân Fî Tahlisi’l-Büldan* (Coğrafya ve tarih konuludur.)
7. *Tercüme-i Lûgat-i Hindî* (Hintçe kelimelerin Farsça ve Türkçe karşılıklarından oluşmuş bir sözlüktür.)
8. *Tuhfetü’l-Eribî’n-Nâfia Li’r-Rûhâni ve’t-Tabîb* (Klasik tıp anlayışına dayalı bilgiler içeren tıp kitabıdır.)
9. *Lisânü’l-Etibbâ fi Lûgati’l-Edviye* (Yaklaşık 11.500 madde başı kelimededen oluşan Arapça-Türkçe, Farsça-Türkçe tıp sözlüğüdür.)
10. *Fihri’sü’l-Ervâm* (Türkçe tıp terimlerinin Arapça, Yunanca, Farsça, İbranice, Süryanice, Hintçe, Çince, Berberice karşılıklarının verildiği tıp sözlüğüdür.)
11. *Enîsü’l-Ârifin ve Mürşidü’s-Sâlikîn* (Siyâset ve Ahlâka dair bir eserdir.)
12. *Câmiu’l-Hikâyât* (Siyâset ve Ahlâka dair bir eserdir.)
13. *Mehâsinu’l-Kelâm ve’l-Hikem fi Şerhi İsmillâhi’l-A’zam* (Tasavvuf konulu bir eserdir.)
14. *Şerhu’l-Lemati’n-Nûrâniyye fi’l-Evrâdi’r-Rabbâniyye* (Tasavvuf konulu bir eserdir.)

Fihri’sü’l-Ervâm yukarıda ifade edildiği gibi Türkçe tıp terimlerinin Arapça, Yunanca, Farsça, İbranice, Süryanice, Hintçe, Çince, Berberice karşılıklarının verildiği tıp sözlüğüdür. Müellif sözlüğü yazmasındaki gerekçesini, Anadolu’da bulunan eczacı ve attarların çoğunun Türk olması ve Türkçeden başka lûgat bulamamaları, dolayısıyla satın aldıkları bütün ilaçları Türkçe isimleriyle bildikleri fakat fayda ve zararlarını öğrenebilmek için alimlerin yazdıkları müfredat-ı tıp kitaplarına başvurduklarında Türkçe isimleri ile yazılmadığından bir sözlüğe ihtiyaçları olduğu şeklinde ifade eder.¹⁸ Hezârfen Hüseyin Efendi *Fihri’sü’l-Ervâm*’ın başında bu durumu şöyle ifade eder:

“Ma‘lûm ola ki hâlâ diyâr-ı rûm da olan ‘aşşâb ve ‘ağtarlaruñ ekşeri ervâmdan olup Türkî lisândan gayrı luğat bilmemeleriye iştirâ ve (?) eyledikleri edviye ve eczâları Türkî isimler-ile zabt idüp lakin edviyeye muhtâc olanlar fâ‘ide ve zararların bilmek için hukemânuñ te‘lif eyledikleri müfredât-ı tıb kitaplarına mürâca‘at etmek murâd eylediklerinde Türkî isimleri ile bulunması mümkün olmayup luğate ihtiyâcları olduğı ecilden bu ‘abd-i fakîr huseyin el-mûlaqqab bi-hezârfen Türkî isimleri hurûf-ı teheccî üzere ‘unvân-ı müfredât kitaplarında ‘Arabî ve Fari’sî ve Yûnânî ve Berberî ve ‘İbrî ve Süryânî ne luğat ile yazılursa anuñ-la tefsîr ve bu risâlede tahrîr idüp ve aña Fihri’sü’l-Ervâm diyü ad kıdum tâ kim Türkî lisânında yazılmayan esmâ zeylinde olan luğat ile müfredât kitaplarında bulunması âsân ola ve billâhi’t-tevfîk.”

¹⁸ Mahmut Tokaç, “Osmanlı Dönemi Türkçe Tıp Yazmaları”, *Osmanlılarda Sağlık*, Biofarma İlaç Sanayii ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 2006, s. 174.

Çalışmamızda *Fihri'sü'l-Ervâm*'ın üç nüshasına¹⁹ ulaşılmış ve bunlardan "Reşid Efendi-705-1" künyeli eser esas alınmıştır. Eser 10 varaktan ibaret olup bir sayfa 27 satırdan oluşmuştur. Eserde sadece bitki isimleri ortaya konmamış, hayvan-yiyecek isimleri de yer yer ifade edilmiştir. Sözlükte maddebaşları Türkçe olup açıklama bölümünde maddebaşlarının nitelikleri ile ilgili bir bilgi verilmemiş; Arapça, Yunanca, Farsça, İbranice, Süryanice, Hintçe, Çince, Berberice karşılıkları verilmiştir. Bu çalışmada ise sadece bitki isimleri ortaya konulmuştur. Bu kelimeler aşağıda iki ayrı tablo hâlinde Türkçe alfabe düzeninde gösterilmiştir. Tablo1'de Türkçe madde başı kelimelerin Süryanice Hintçe, Çince, İbranice, Berberice, tablo2'de ise Arapça, Yunanca, Farsça karşılıkları verilmiştir.

Fihri'sü'l-Ervâm'da Geçen Bitki Adları

TABLO 1

TÜRKÇE	SÜRYANİCE	HİNTÇE	ÇİNCE	İBRANİCE	BERBERİCE
<i>aftimun</i>	aftimūn				
<i>bağla-yı hindî</i>		1. aṭmūt 2. aṭmāṭ 3. rete			
<i>çay</i>			1. pan 2. badyan 3. ҡat		
<i>çirişlik oti</i>				ḡanbeṣā	
<i>helāhil ağusu</i>		bīṣ			
<i>hind ayvası</i>		şil			
<i>hind sürencāni</i>		ḡalyetīl			
<i>ķaramuḡ köki</i>					argīṣ
<i>ķaṭır ķuyruḡı</i>					amsūḡ
<i>ķuzḡun ayaḡı</i>					ıṭrīlāl
<i>nilūfer-i hindî köki</i>		bel			
<i>şamḡ-ı şadef-i berri</i>	şafisya				
<i>şarılıḡ oti</i>					amlis

<i>ṭavşan ayaḡı oti</i>				laḡuyen
<i>ṭomalan-ı hindî</i>		sirtal		
<i>‘ūd ağacı yemişi</i>		hernure		
<i>yaban ḡardalı</i>	barḡamasira			
<i>yeni dünya ağacı</i>		ḡayaḡu		

TABLO 2

TÜRKÇE	ARAPÇA	YUNANCA	FARŞÇA
<i>abanuz ağacı</i>	abanūs		
<i>‘absü’s-selām</i>	1. yebrūḡ 2. sirācü’l-ḡuṭrub		
<i>acı bādem</i>	levz-i murr		
<i>acı biber</i>	fūlfūl-i murr		
<i>acı döñleg</i>	feṣā‘i’l-ḡımār		
<i>acı marul</i>	hindibā-i bustānī		
<i>acı tere</i>	1. ḡurf 2. habbū’r-reṣād		
<i>aftimun</i>	aftimūn	aftimūn	aftimūn
<i>afyun</i>	1. ‘uṣāre-i ḡaṣḡāṣ 2. leben-i ḡaṣḡāṣ 3. afyūn.		
<i>aḡac ķavunu</i>	dev-i dem.		
<i>aḡac kepegi</i>	neṣāre.		
<i>aḡac südlegeni</i>	şebrem		
<i>aḡlat amrudı</i>	1. aḡneṣā 2. iḡnaṣ		
<i>aḡ buḡūr</i>		linaṭuṭas	
<i>aḡ günlük</i>	künder lübān		
<i>aḡ sādegül</i>	nesrīn		
<i>aḡ tere</i>			esfendanid
<i>aḡ tut</i>	tūt-ı ḡulv firssād		
<i>aḡça ot</i>	ma‘ labūb ḡalbūt		
<i>aḡça oti</i>		buyayis	
<i>‘aḡreb oti</i>	derūnec ‘aḡrebi		

¹⁹Süleymaniye Kütüphanesi; Reşid Efendi 705-1, Bağdatlı Vehbi-1474, Hamidiye-1041.

‘ <i>aķreb otı</i>	derūnc-i ‘ aķreb		
<i>aķsırık otı</i>	kendes		
<i>alıç</i>	za‘ rūru’l-cebelī		
<i>altun ağacı</i>			zerrīn-i dıraħt
<i>altun karmışı</i>		lusimaħuyus	
<i>altun otı</i>	luħāmi’z-zeheb		
<i>amrud</i>	kūmesra		
<i>añar kōki</i>	1. ‘ ūdu’l-vec 2. dūc		
TŪRKÇE	ARAPÇA	YUNANCA	FARSÇA
<i>anasun</i>	anasūn		
<i>anbarbaris</i>	1. anbarbāris 2. amyarbāris		
<i>andız kōki</i>	rāsen		
‘ <i>arab kirazı</i>	1. nebķe 2. sedr		
<i>ardıc yemişi</i>	1. cevrū’l-ebhel 2. semerātū’l-‘ ar‘ ar.		
<i>arģuvan</i>	arcuvān		
<i>arı otı</i>	ķařař		
<i>arķa bağlaşı:</i>		1. arakū 2. gelūçeri	
<i>armud</i>	kūmmisrā		
<i>arpa</i>	şa‘ ĩr		
<i>arpa hersesi</i>	ķeřķū’ř-řa‘ ĩr		
<i>arpa şarabı</i>	řarābū’ř-řa‘ ĩr		
<i>arzu otı</i>	1. ĥayyū’l-‘ ālem 2. abrūn		
<i>aşma</i>	kerm		
<i>aşpur çiçegi</i>	‘ uşfur.		
<i>aşpur tuħmı</i>	1. ĥabbū’l-‘ ařfūr 2. ķurtūm.		
<i>aşşun</i>	rībāř		
<i>aşı ũpraęı</i>	mağare		
‘ <i>aşık yaprağı</i>	‘ aynūř’ř-safā		pāy-peleng
<i>at dili</i>	lisānū’l-ĥayl		
<i>at ķařmıřı</i>	sebkīnec		
<i>at ķestanesi</i>	bellūtu’l-ģars		

<i>at ķuyruęı otı</i>	1. amsūĥ 2. zenebū’l-ĥayl.		
<i>at ũmaęı otı</i>		feyķara	
<i>aťa řoęanı</i>	1. ‘ anřa 2. bařalū’l-fār 3. bařalū’l-ķay	asķıl.	
<i>aťrafıl ma‘ cumı</i>	1. aťrāfil-i kebīr 2. aťrāfil-i řaęīr		
<i>ay çiçegi</i>	nehmā		
<i>ayı ğülü</i>	1. ‘ ūdu’ř-řalīb 2. fāvīnā		
<i>ayı ķulaęı</i>	re’sū’l-‘ acl	1. aťradıķus 2. astaťradķus	
<i>ayıd ağacı</i>	faķd		
<i>ayıd ağacı tuħmı</i>	ĥabbu’l-faķd		
‘ <i>ayn-ı řafā</i>	1. pāy-ı peleng 2. kebıkeç		
<i>ayruķ</i>	seyl		
<i>ayruķ-ı mekkī</i>	izĥır-i mekkī		
<i>ayruķ-ı mekkī çiçegi</i>	feķāĥu’l-izĥır		
<i>ayva</i>	sefercel		
<i>ayvadane</i>	ķaysūm-ı kebīr		
<i>babañ öldüren</i>	ķātil-i ebīk		
<i>bādem</i>	levz		
<i>bağ</i>	kerm		
<i>bağ şarmaşığı</i>	ekřūs		
<i>bağa yaprağı</i>		esfeyus	
<i>bağa yaprağı tuħmı</i>	bezr-i ķutūna		
TŪRKÇE	ARAPÇA	YUNANCA	FARSÇA
<i>baķam ağacı</i>	baķam		
<i>baķır çiçegi</i>	1. zūhretū’n-nuĥās 2. tūbālu’n-nuĥās		
<i>baķla</i>	1. baķla 2. fūl		
<i>balasan tuħmı</i>	ĥabbū’l-balasān		
<i>baldıran</i>	řevkerān		
<i>baldırın ķara</i>			per-i siyāvuřān
<i>balık ağuşı</i>	māh-i zehr		

<i>balık otı</i>	1. ezānü'l-fār 2. merzencüş		
<i>bañ</i>	benc		
<i>bancar</i>	silğ		
<i>barşıma</i>	nemmām		
<i>bazı</i>	silğ		
<i>bellüt yoşumı</i>	eşne		
<i>bengilük</i>	1. şaneb 2. şaşış		
<i>berbar</i>	bellüt-ı berrī		
<i>beşparmak otı</i>		pantaflan	
<i>biñ yaprak otı</i>		meryaflan	
<i>birinc</i>	uruz		
<i>biyan köki</i>	1. 'ırku's-sūs 2. aşlu's-sūs		
<i>biyan otı</i>	sūs		
<i>boğa diken otı</i>	merāri		bādavrad
<i>boğumluca ot</i>		buluğanatin	
<i>boyacılar çiçegi</i>		arcıkna	
<i>boyacılar köki</i>	'arvaku's-şifr		
<i>bögrülce</i>	lūbyā		
<i>bögrülce-i hindī</i>			demādem
<i>bögürtlen</i>	'allik		
<i>bögürtlen yemişi</i>	şemeretü'l-'allik		
<i>buğday</i>	1. bürr 2. hınța		
<i>burçağ</i>	1. ra'ıyyü'l-şamām 2. kersene		
<i>bure</i>	būrağ-ı ermenī		
<i>buy otı</i>		falickan	
<i>buy tuğmı</i>	hılye		
<i>buzagı otı</i>		tarasna	
<i>büber</i>	fülful		
<i>büber ağacı köki</i>	felfeslemüye		
<i>büberiye</i>	1. eklilü'l-cebel 2. ħubzü'l-meryem		
<i>cebel-i hindī tuğmı</i>	ceblehenc		
<i>cemiz inciri</i>	cemiz		

<i>cemşir ağacı</i>	baqs		
<i>cin</i>		aftimun	
<i>cin ağacı</i>	dīvdār		
<i>cin köki</i>	yebrūh		
<i>çam ağacı</i>	şanavber		
<i>çam sakızı</i>			ratyenc
TÜRKÇE	ARAPÇA	YUNANCA	FARŞÇA
<i>çavdar</i>			1. dūser 2. zun
<i>çetük otı</i>	asārūn		
<i>çınar</i>	dūlb		
<i>çitlambuğ yemişi</i>	1. ħabbetü'l-ħazrā 2. batm		
<i>çiçek</i>	1. fıķāh 2. zehre 3. verd 4. ħabağ 5. şükufe		
<i>çiriş</i>	şerās		
<i>çivid tuğmı</i>	ħabbü'n-nīl		
<i>çivit otı</i>	1. nīl 2. nīlac		
<i>çivit yaprağı</i>	1. kütüm 2. seme		
<i>çiyan otı</i>	1. besfāyec 2. izrāsü'l- kelb 3. teşmiz 4. şākīb'ül-ħac 5. kesir-i ercel		
<i>çoban diken</i>	kaşāb-ı mısrī		
<i>çoban düdüğü</i>	mezmāru'r-rā'ī		
<i>çoban süzeği</i>	muşaffātu'r-rā'ī	debisakuş balasğın	
<i>çoban tayağı</i>	1. 'aşa'r-rā'ī 2. baţbāţ		
<i>çoban toprağı</i>	debīsākūs		
<i>çok ayaklı</i>	besfāyec		
<i>çöp cini</i>	ħaşībü'ş-şin		
<i>çükündür</i>	silğ		
<i>çükündür</i>	1. silğ 2. çugundur 3. şondur		
<i>darçın kabuğı</i>	ķuzfe-i darçin		
<i>darfil otı</i>	tariflen		

<i>darğağan otı</i>	şarfu's-seṭūḥ		
<i>defne ağacı</i>	ġār-ı iskenderānī		
<i>defne yemişi</i>	ḥabbu'l-fār		
<i>delüce</i>	1. şeylem 2. zevān		
<i>delüce noḥud</i>	baḥur		
<i>demür dikenini</i>	ḥasek		
<i>demürhindi</i>	temürhindī		
<i>deñiz pazusu</i>	1. kıtfü'l-baḥr 2. melūḥ 3. lam		
<i>devā'ü'l-hayye</i>		ayaric rufes	
<i>deve dikenini köki</i>			uştırḥāne
<i>deve dili</i>	lisānū'l-ibil		
<i>deve otı</i>	ra'ıyy'ü-ibil		
<i>devlengeç kıyırığı otı</i>		feyletus	
<i>diken</i>	şevket		
<i>dilki taşığı köki</i>	1. büzidān 2. ḥaşıyyü's-şa'leb		
<i>dilkü kıyırığı</i>	helyün		
<i>diş otı</i>	selıme	esfaḫus	
<i>dīv ağacı</i>			dīvdār
<i>dīv şakalı</i>	liḫyetü'l-fevl		
<i>döngel</i>	za'rürmedver		
<i>dügün otı</i>	ḥalfā		
TÜRKÇE	ARAPÇA	YUNANCA	FARSÇA
<i>ebe gümece</i>	ḥayāzī		
<i>ekelek</i>			encubār
<i>elma</i>	tuffāḥ		
<i>emlec-i hindī</i>	emlec		
<i>engināriyye</i>	ḥarşef-i bustānī		
<i>erik</i>	icās		
<i>esferek çiçeği</i>		arcıkna	zerīr
<i>esrar ağacı</i>	ḥaşış		
<i>eşek güli</i>	virdü'l-ḥımār.		
<i>eşek kıyırığı</i>	ḳāşāü'l-ḫımar.		
<i>eşek kıulağı otı</i>		ḳantūriyün	

<i>eşek marulı</i>	1. ebuḥulsa 2. ḥassu'l-ḫımār		
<i>eşek turpı</i>	fecel-i berrī	çantiyana-i rümī.	
<i>etek dizi mehresi</i>	1. zübde 2. 'urde		
<i>eyrelti</i>	seraḫs		
<i>feslegen</i>	1. reyḥān 2. bādrüc 3. ḥabaḳ		
<i>feslegen kıaranfili</i>	1. efrenmişk 2. mişk-i ṭarāşī'		
<i>feslegen şarmaşığı</i>	keşüş		
<i>feslegün otı</i>	baḥam		
<i>finduḳ</i>	bınduḳ		
<i>finduḳ-ı hindī</i>	rete		
<i>fistıḳ</i>	1. ḥabbü's-sanavber 2. celfüze		
<i>fil kıulağı otı</i>	āzānū'l-fil		fil-güş
<i>frenk büberi</i>	fülfülü'l-merr		
<i>giyik dili</i>	lisānū'z-żaby		
<i>giyik zıresi</i>			ḳurdumānā
<i>göz kabarca otı</i>	teşmizec		
<i>güclebüken</i>	ḳātilü'l-keleb	azārāḳī	
<i>gügem erigi</i>	1. şāhu'l-vek-i berrī 2. idrik		
<i>gül</i>	verd		
<i>gümüş otı</i>	fızıyye		
<i>gün çiçeği</i>	nehmā		
<i>günbalı</i>			1. celencebīn 2. gelengebīn
<i>güneyik otı</i>	hindibā-i berrī		
<i>günlük</i>	kendir		
<i>güyegü otı</i>	şa'ter		
<i>güz çiğdemi</i>	īmārūḳālūs		
<i>güz otı</i>	anzarūt		
<i>güzendeki otı</i>		anāgālīs	
<i>güzlik öñi</i>	üferḫaye		

<i>güzlüce ot</i>	bāryalūmāyun		
<i>habeş büberi</i>	1. kinbāt 2. kınbāt		
<i>harbkesen</i>	behmen		
<i>hārdal</i>	hārdal		
TÜRKÇE	ARAPÇA	YUNANCA	FARŞÇA
<i>haşır sazı</i>	duḡ		
<i>havıc</i>	1. cezer 2. gezer		
<i>helile</i>	1. ehlilec 2. helilec		
<i>herdembahar</i>	ḡayyü’l-‘ālem		
<i>herdembiberiyye</i>	aḡlilü’l-cebel		
<i>hevic</i>	1. cezer 2. gezer		
<i>hevic köki</i>	1. cemcem 2. bezrü’l-cezer		
<i>hezārān</i>	hīzerān		
<i>ḡinnāb</i>	‘unnāb		
<i>ḡıyar</i>	ḡıṣṣā		
<i>hind bögrülcesi</i>	1. lūbiyāy-i hindī 2. demādem		
<i>hind cevizi</i>	nārcīl		
<i>hind ḡamuşı</i>		īdikūn	
<i>hindistan cevizi</i>	cevz-i bevvā		
<i>ḡorus gözi</i>		sasalyun	
<i>ḡorus ibigi</i>	bustān-ı efruz		
<i>ḡorus otı</i>	levnü’l-ḡayye		
<i>ḡoş nazar otı</i>	baḡanc		
<i>ḡurma ağacı</i>	naḡl		
<i>ḡurma binisi</i>	cummār		
<i>ḡurma çiçeği</i>	belḡ		
<i>ḡurma çiçeği kabuḡı</i>	kefrī		
<i>ḡurma yemişi</i>	temrü’n-naḡl		
<i>ḡüsn ü yusuf</i>		alsen	
<i>ılgun ağacı</i>	ḡarfā		
<i>ılgun yemişi</i>	semereḡü’ḡ-ḡarfā		
<i>ışırḡan otı</i>	encere		
<i>ısıtma otı</i>		ḡanḡürīyün	

<i>ışlanmış otlar kökleri ve yemişleri</i>	nuḡū‘		
<i>ıspanaḡ</i>	ısfanāḡ		
<i>ibrāhim dikenini</i>		ḡarsa‘ na	
<i>ibrişim</i>	ḡarīr		
<i>iki ḡardaş ḡanı</i>	demmu’l-aḡaveyn		
<i>ıncir</i>	tīn		
<i>ıplık ıplık otı</i>	kestberkest		
<i>ırmeniler ḡıyarı</i>	ḡaṣā-i berri.		
<i>ıstaḡuz</i>	seretānü’l-baḡrī		
<i>ıstiskā otı</i>		amsananiya	
<i>ıt boncuḡı</i>	ved‘ a		
<i>ıt burmı dikenini</i>	‘alıḡū’l-kelb		
<i>ıt dili otı</i>	lisānü’l-kelb		
<i>ıt keseri</i>	1. başalu’z-zīz 2. başalu’z-zīb	belbus	
<i>ıt siki</i>	kerrāsü’l-cebeli	ferasyon	kendene-i ḡühī
<i>ıt ḡaşaḡı otı</i>	1. ḡaşıyyu’l-kelb 2. ḡātil-i aḡye		
<i>ıt üzümü</i>	‘ınebü’ṣ-ṣa‘ leb		
TÜRKÇE	ARAPÇA	YUNANCA	FARŞÇA
<i>ıt zencebili</i>	zencebīl’ül-kelb		
<i>ḡabaḡ</i>	ḡar‘		
<i>ḡabuḡsuz arpa</i>	selt		
<i>ḡadın ḡuzluğu</i>	anbārbāris		
<i>ḡadife çiçeği</i>	bostān-ı efrüz		
<i>kāfir otı</i>	1. kāfirıyye 2. reyḡān-ı kāfur		
<i>kāfir ṣaḡı</i>		aftimūn	
<i>ḡaḡule</i>	1. ḡırbüvād 2. ḡāḡüle-i ṣıḡār		
<i>ḡamuş köki</i>	aşlu’l-ḡaṣab		
<i>ḡanbel otı</i>	kākenḡ		
<i>ḡaplan otı</i>	ḡāniḡun’n-nemr		
<i>ḡara ağac</i>	1. ṣeceretü’l-baḡ 2. dār		

<i>ğara çörek otu</i>	1. Őevnîz 2. ĥabbetü's-sevdâ		
<i>ğara ğünlük</i>	may' a-i yâbise		
<i>ğara südlegen</i>	maĥmûde	sıĥmunyâ	
<i>ğarabaş</i>		uŐuĥudus	
<i>ğaraçalı</i>		usirus	
<i>ğaramuğ</i>	anbarbâris		
<i>ğaramuğ buğdayı</i>	behmî		
<i>ğaranfil</i>	ğaranfil		
<i>ğaranfil çiçegi</i>	zühretü'l-ğaranfil		
<i>ğaranfil ĥabuğı</i>	ğırfetü'l-ğaranfil		
<i>ğargâ döñlegi</i>	ğuşşâü'l-ğımâr		
<i>ğarnıyarık</i>	bızr-ü ĥuĥuna		
<i>ğarpuz</i>	biĥĥih-i aĥzar		
<i>ğaşnı ağacı</i>	ancedân		
<i>ğaşnı ağacı köki</i>	1. maĥrûs 2. uŐturgâz		
<i>ğatmer enar çiçegi</i>	culnâr		
<i>ğatran köki</i>	ğaryiğün		
<i>ğatır boncuğı</i>	ved' a		
<i>ğatır tımağı</i>	ĥâfiru'l-berdün		
<i>ğatığa çiçegi</i>	1. mîr-i ' âşıkân 2. ĥamâme 3. ' ırğud-dik		
<i>ğatrân ağacı</i>	şerbîn		
<i>ğavağ</i>	1. ğarab 2. ĥavr		
<i>ğavun</i>	biĥĥih- aşfer		
<i>ğaysı</i>	meşmeş		
<i>ğebâbe</i>	kebâbe		
<i>ğebere köki</i>	aşlu'l-kebere		
<i>ğebere otu</i>	aşaf		
<i>ğebere yemişi</i>	şemeretü'l-kebere		
<i>ğeçi boynuzu</i>	ğarnüb		
<i>ğeçi güvesi</i>		anâğûras	
<i>ğeçi ĥoruğı otu</i>		medyün	
<i>ğedi ayası</i>	keffü'l-hemrat		

TÜRKÇE	ARAPÇA	YUNANCA	FARSÇA
<i>ğedi otu</i>		asârün	
<i>ğehribâ ağacı</i>	ğür-ı rûmî		
<i>ğehribâr</i>	ğehribâr		
<i>ğendir tuğmı</i>	şehdâ nec		
<i>ğene ağacı</i>	şarü'		
<i>ğereviz</i>	ğerefs		
<i>ğereviz tuğmı</i>	bezrü'l-ğerefs		
<i>ğerkes tımağı</i>	zıfrü'n-nesr		
<i>ğerkes tımağı otu</i>	ğâĥânķi		
<i>ğerrâz</i>	ğarâşyâ		
<i>ğestane</i>	şâh-ı bellûğ		
<i>ğeten</i>	ğetân		
<i>ğıçı ĥardalı</i>	ğebsân		
<i>ğına çiçegi</i>	fâğıye		
<i>ğipti dikenini</i>	selme		
<i>ğırlangıç boğı</i>	zerku'l-ğatâtif		
<i>ğışacuk maĥmud</i>		kemadriyus	
<i>ğızıl buğday</i>		ğandarus	
<i>ğızıl darı</i>	câvers		
<i>ğızıl südlegen</i>	ğâğıye		
<i>ğızılcuğ</i>		ğaraniya	
<i>ğimyun</i>	kemmün		
<i>ğişniş</i>	ğezire		
<i>ğoc boynuzu</i>	eğlilü'l-melik		
<i>ğoca yemişi</i>	1. ĥâtilü'l-zîb 2. ĥâtilü'l-ebîğ 3. ĥıĥleb		
<i>ğoğa otu</i>	ğerdî		
<i>ğoğaluğ</i>	1. des 2. esel		
<i>ğoruğ</i>	ğışram		
<i>ğoruğ tütıyâsı</i>	ğurüd-i ĥışram		
<i>ğovan çiçegi</i>	1. berneçâsef 2. berneçâfes		
<i>ğoyun bağlası</i>	ümmü vece' al-ğebid		
<i>ğök süsen köki</i>		ğirisâ	

<i>köknâr ağacı</i>	şanavber		
<i>köknâr baş</i>	haşhaş		
<i>köpek boğan</i>		fetes	
<i>ķuduz otı</i>	haşîšetü'l-kelb		
<i>ķulapa</i>	mazaryün		
<i>ķulgās</i>	lūfu'l-ca'd		
<i>ķunduz taşığı</i>	cüdbīdester		
<i>ķurbağa otı</i>	kebīkec		
<i>ķurluğan otı</i>	haşîšetü'd-dehş		
<i>ķurtluca ot</i>		hāmālādan	
<i>ķuru üzüm</i>	zebīb		
<i>ķuş darısı</i>	ķillet (??)		
<i>ķuş dili ağacı</i>	lisānü'l-‘aşāfir		
TÜRKÇE	ARAPÇA	YUNANCA	FARŞÇA
<i>ķuş etmegi</i>	bezrül-heveh	ķaşışa	
<i>ķuş üzümü</i>	ķişmiş		
<i>ķutluca ot</i>		1. ayaratuţani 2. arıştadiyun	
<i>ķuzğun ayağı</i>	riclü'l-gurāb		
<i>ķuzğun otı</i>	seraḥs		
<i>ķuzı butrağı</i>	ġāfes		
<i>ķuzı göbegi</i>	kemāh		
<i>ķuzı ķulağı</i>	ḥammāz		
<i>ķüçük ķāķule</i>	hīl-bevā		
<i>lāden</i>	lāden		
<i>laden otı</i>	1. ķaysüş 2. laḥyetü't-tis 3. ķarāşış		
<i>lahana</i>	kerneb		
<i>lāle</i>	lālā		
<i>maḥmūde</i>		saķmūnyā	
<i>mantı çiçeğı berri</i>	ḥazāmā		
<i>mantı sarı şebboy</i>	ḥiri		
<i>ma' denüs</i>	maķdanüs		
<i>marşıma</i>	nemmām		
<i>marul</i>	ḥass		

<i>marulcuķ</i>	ḥarbaķ-ı ebyaz		
<i>maş</i>	māş		
<i>mazi</i>	‘afş		
<i>mekke ayruğı</i>	izḥir-i mekkī		
<i>melek otı</i>	ġuşbetü'l-melek		
<i>menefşe</i>	benefşe		
<i>menefşe köki</i>		irisā	
<i>mercān çiçeğı</i>	zehratü'l-mercān		
<i>mercān köki</i>	besd		
<i>mercimek</i>	‘ades		
<i>mersin yemişi</i>	ḥabbu'l-es		
<i>merver-i büyük</i>	1. hāmā-yı aķtı 2. yaķtafi		
<i>meryem eli</i>	aşābi' u's-sıfar		
<i>meryem saçı</i>	ca'de		
<i>mısır darısı</i>	duḥne-yi mıştı		
<i>misk otı</i>	felence		
<i>misvāk</i>	1. erāk 2. sivāk 3. kebbāş		
<i>muġaylān dikenı</i>	ümme-ġaylān		
<i>muķl</i>	1. muķl-i ezrāk 2. muķl-i mekkī		
<i>mürdeseng</i>	mürdāsenc		
<i>mürver</i>	belḥiyye		
<i>namāzbür otı</i>			1. seraḥs 2. celidārü
<i>naṭrun</i>	1. būraķ 2. naṭrūn		
<i>nazar otı</i>	ālūsen		
<i>nevrüz otı</i>	muḥlısa-i kebır		
TÜRKÇE	ARAPÇA	YUNANCA	FARŞÇA
<i>nilüfer çiçeğı</i>	1. nilüfer 2. zehretü'l-mā'		
<i>oġıl otı</i>	baķlatü'l-utruciyye		bādrencbüye
<i>oġlan aşı</i>	cāvşir		
<i>oġlan düşürden</i>		onumali	
<i>olma yonca</i>	zenebü'l-ḥayl		
<i>ot</i>	haşış		
<i>‘ūd ağacı</i>	‘ūd māverdi		

‘ <i>ūd frengi</i>	dārşış‘ān		
‘ <i>ūdu’l-ķahr</i>	‘aķırķarhā		
<i>ōd ağacı</i>	‘udmāverdi		
<i>ōksürük otı</i>		fenceyun	
<i>pamuķ</i>	ķuṭn		
<i>pamuķluķ otı</i>	laḫyetü’n-nīs		
<i>papadya çiçeği</i>	bābūnec		
<i>papadya-yı kebīr</i>	aķḫuvān		
<i>papas fitili</i>	fetāyilü’r-ruhbān		
<i>papas ķulađı otı</i>		şafiya	
<i>paṭlıcan</i>	bādincān		
<i>pazı</i>	sılķ		
<i>pelīd</i>	bellūṭ		
<i>pelin</i>	efsantīn		
<i>peygamber çiçeği</i>		benṭafluy	
<i>pıraşa</i>	kürrāş		
<i>putrak köki</i>	‘aķırķarhā		
<i>rāyihası güzek koķulu otlar</i>	ḫabaķ		
<i>rezene</i>	rāziyānec		
<i>şadef</i>	suḏāb		
<i>şadef tuḫmı</i>	bizri-i suḏāb		
<i>saķız ağacı</i>	şeceratü’l-muştakī		
<i>saķız dikenı</i>	aşḫīs		
<i>şandalus</i>	senderūs		
<i>şarı katmer çiçeği</i>	adaryūn		
<i>şarı kök</i>	‘urūķu’ş-şufr		
<i>şarı südlegen</i>		mazeryūn	
<i>sarımsaķ</i>	şum		
<i>şarmaşık</i>	leblāb		
<i>sebistān</i>	dibaķ muḫāṭa		
<i>selvi ağacı</i>	serv		
<i>semiz otı</i>	baķlatü’l-ḫamķā		
<i>semiz otı tuḫmı</i>	bizrü’l-ḫarfe		

<i>semizlük köki</i>	kislā		
<i>sent ağacı</i>	berem		
<i>serçe dili ağacı tuḫmı</i>	lisānū’l-‘asāfir		
<i>sergin otı</i>	baķlatü’l-yemāniyye		
TÜRKÇE	ARAPÇA	YUNANCA	FARŞÇA
<i>serv ķozađı</i>	cevz-i serv		
<i>sevdā otı</i>	insü’l-nefs		
<i>sıçan dikenı</i>	‘ūsec		
<i>şıçan ķulađı</i>	āzānū’l-fār		
<i>şıçan otı</i>	semmü’l-fār		
<i>şığır dikenı</i>	aşḫīs		
<i>şığır dili</i>	lisānū’ş-şevr		
<i>şığır kıyruğı</i>	būşir		
<i>şığır gözü</i>	behār		
<i>şınamaki</i>	senā-i mekkī		
<i>şırça</i>	zücāc		
<i>şırça otı</i>	ḫaşıšetü’z-zücāc		
<i>sigil otı</i>		anağalis	
<i>sinemaki</i>	sinā		
<i>siñirli yaprak</i>	lisānū’l-ḫamel		
<i>şoğan</i>	başal		
<i>şoğulcan otı</i>	kerneb-i baḫr		
<i>sorķun</i>	ban		
<i>sorķun tuḫmı</i>	ḫabbetü’l-bān		
<i>soruncan çiçeği</i>	‘aşābi‘-i hermes		
<i>soruncān-ı hindī</i>	ḫalbīb		
<i>sōgūd</i>	ḫılāf		
<i>şu büberi</i>	fülfül-i mā’		
<i>şu pazusu</i>	1. cā’ü’n-nehr 2. silķ		
<i>şu sünbüli</i>	per-i siyāvşān		
<i>şu teresi</i>	ḫarfü’l-mā		
<i>şu yoşunu</i>	ṭalḫlabu’l-mā’	seṭratis	
<i>sulṭan otı</i>	1. ḫalbüb 2. nīme		
<i>şuşam</i>	simsim		

<i>süd otu</i>		1. ğalyun 2. buluğalin	
<i>sünbül çiçeği</i>	1. sünbül 2. verd-i sünbül		
<i>sünbül-i rûmî köki</i>	1. nardîn 2. ŧenbelid		
<i>süpürge otu</i>	çentürye		
<i>süseme</i>	simsim		
<i>süseme köki</i>	ayrasâ		
<i>ŧahtere</i>	ŧahterec		
<i>ŧaħâyık</i>	1. ‘üdu’ŧ-ŧalib 2. fâvînâ		
<i>ŧalgam</i>	1. ŧalcam 2. left		
<i>ŧam fıstığı</i>	fıstık-ı ŧâmî		
<i>ŧarlağan</i>	1. sîrac 2. dühnü’l-ħal 3. dühnü’l-simsim		
<i>ŧebboy çiçeği</i>	ħirî		
<i>ŧeftâlû</i>	ħavħ		
<i>ŧeker ħamıŧı</i>	ħaŧabü’ŧ-ŧeker		
<i>ŧenħıyâr</i>	1. ħaŧâ 2. ħıyâr		
TÜRKÇE	ARAPÇA	YUNANCA	FARŞÇA
<i>ŧeytan degirmeni</i>			bâdavrâd
<i>ŧimŧir ağacı</i>	baħs		
<i>tanbul otu</i>	tânbul otu		
<i>tarħun</i>	tarħun		
<i>tatule</i>	1. cevz-i mâŧil 2. biħ		
<i>teke ŧaħalı otu</i>	laħyetü’t-tis		
<i>tere</i>	riŧâd		
<i>tere-i ħorosânî</i>	bâdrüc		
<i>termeye baħlası</i>	türmüs		
<i>tesbiħ ağacı</i>	azaddıraħt		
<i>topalaħ</i>	sa‘d-i kûfî		
<i>turb</i>	fücl		
<i>turb tuħmı</i>	bezrü’l-fücl		
<i>turunc</i>	nârenc		
<i>tütün</i>	duħân		
<i>taħ servisi</i>	‘ar‘ar		

<i>talak otu</i>		saħlufenderyun	
<i>тана burnu çiçeği</i>	dikü’l-cen		
<i>тарабузан ħurması</i>	selâset-i evrâħ		
<i>тардаған</i>			esfendanid
<i>тары</i>	câvers		
<i>татлуца ot</i>	keravya		
<i>татule</i>	cevz-i mâŧil		
<i>тaвŧан ħulaħı</i>	azânü’l-erneb		
<i>тilkü toplaħı</i>	buħür-ı meryem	‘arħanîŧâ	
<i>томалан-ı hindî</i>	kiŧnic		
<i>тураħ otu</i>	ŧibt		
<i>туз çiçeği</i>	zehretü’l-melħ	esyus	
<i>ufamur ağacı</i>	1. maħlab 2. felire		
<i>улаf</i>	1. dâdî 2. ‘ulf		
<i>uzun ħıyâr</i>	ħaŧâ-i büstânî		
<i>uzun ħavun</i>	ħabbü’l-lerâ		
<i>üzüm</i>	‘ineb		
<i>veradiħa</i>	1. berencâsif 2. ħaysüm		
<i>viŧne</i>	ħırâŧyâ-i fer		
<i>yaban anar tuħmı</i>	ħabbü’l-ħılħıl		
<i>yaban bâdemî</i>	ħalvz		
<i>yaban baħılcânı</i>	ħadaħ	1. fâŧarâ 2. fâŧeristin	
<i>yaban buħdayı</i>		aħînüs	
<i>yaban elması</i>	za‘ruru’l-cebel		
<i>yaban eŧegi ħurnaħı</i>	ħâfirü’l-ħımâru’l-vaħŧî		
<i>yaban gelinciħi çiçeği</i>	fuyüs		
<i>yaban hevicî köki</i>		ŧaħâħil	
TÜRKÇE	ARAPÇA	YUNANCA	FARŞÇA
<i>yaban hevicî tuħmı</i>		1. dükü 2. ħükâlis	
<i>yaban ħaranfili</i>	zehre		
<i>yaban kendiri</i>	ħatmîr (?)		
<i>yaban kerefsi</i>	keresü’l-berri		

<i>yaban ketani</i>		1. meşnân 2. meşâniyâ	
<i>yaban kişnici</i>	kezîratü's-şâ'leb		
<i>yaban mercimegi</i>		ammîslis	
<i>yaban mersini</i>		murd esferem	
<i>yaban narı</i>	ermenîn		
<i>yaban narı köki</i>	muğās		
<i>yaban pırasası</i>		1. anitrün 2. aşûkûten	
<i>yaban sarımsağı</i>	şûmu'l-ayye	usurdiyün	
<i>yaban şoğan</i>	'anşal	1. isıl	
<i>yaban sünbülü köki</i>	fû		
<i>yaban turpı</i>		afyüd	
<i>yaban yâsemini</i>	ayân		
<i>yanam semüz otı</i>	ferfenc-i berrî		
<i>yapağı şabunu</i>		serûnyün	
<i>yapışkan otı</i>	aşısetü'z-zücâc		
<i>yaprağ</i>	varağ		
<i>yarpuz ve reyhân nev'i</i>	mişkeramişi'		
<i>yâsemen çiçeği</i>	yâsemen		
<i>yavaş otı</i>		enfrâ	
<i>yebrûh yemişi</i>	luffâh		
<i>yebrûhu's-şanem</i>	sirâcü'l-urub		
<i>yel köki</i>	zernebâd		
<i>yemen za'ferânı</i>	vers		
<i>yemiş</i>	1. 'avsec 2. elvec		
<i>yılan (buçağı) baçağı</i>	lûf		
<i>yılan baçağı (buçağı) köki</i>	aşlu'l-lûf		
<i>yılan başı otı</i>	ef i'	ayun	
<i>yılan üzimi</i>			hezârceşân
<i>yılgun ağacı</i>	urfâ		
<i>yırtıcılar ayası</i>	kebıkec		
<i>yırtıcılar otı</i>	'uşbetü's-sibâ'		

<i>yıy lağac</i>	1. destenbüy 2. şemâme 3. teğârîr		
<i>yir çamı</i>		kemâfitüs	
<i>yir pelidi</i>		kemâderyüz	
<i>yoğsul urğanı</i>	leblâb		
<i>yonca</i>	1. faşfaşa 2. raşbe		
<i>yonca tuğmı</i>	bezrü'r-raşbe		
TÜRKÇE	ARAPÇA	YUNANCA	FARŞÇA
<i>yüzerlük tuğmı</i>	bezr-i armel		
<i>zanbağ sultanı</i>	1. sūs-i ebyağ 2. zanbağ		
<i>zancebil</i>	zencebîl		
<i>za'feran</i>	za'ferân	alûğ	
<i>za'feran yağı</i>	dühn-i za'ferân		
<i>zerdalü</i>	meşmeş		
<i>zerdeçüb</i>	mâmîrân	alyedniyün	
<i>zeytün</i>	zeytün		
<i>zülfi nigâr çiçeği</i>	zanbağ-ı nârencî		

SONUÇ

Yazar *Fihri'sü'l-Ervâm*'da madde başı olarak verdiği Türkçe bitki isimlerinin niteliklerine ait bilgilere yer vermemiştir. Eserde 564 adet Türkçe madde başı bitki adı ve bunların karşılıkları olarak 592 Arapça, 96 Yunanca, 28 Farsça, 3 Süryanice, 10 Hintçe, 3 Çince, 2 İbranice, 4 Berberice bitki adı kullanılmıştır. 564 Türkçe madde başı bitki adının 738 adet yabancı dildeki karşılığı gösterilmiştir. 564 kelimenin 738 kelime ile karşılanmasının nedeni bazı Türkçe bitki adlarının birden fazla kelime ile ifade edilmesidir. Mesela “ıyan otu” madde başı kelime “1. besfâyec 2. izrâsü'l-kelb 3. Teşmîz 4. şâıb'ül-ac 5. kesîr-i ercel” gibi 5 farklı Arapça kelime ile karşılanmıştır.

Sözlükte Türkçe madde başlarının çoğunlukla Arapça ile karşıldığı görülür. Bu durum dönemin tıp terminolojisinin çoğunlukla Arapça kaynaklardan beslendiğinin bir göstergesidir.

Bu makalede *Fihri'sü'l-Ervâm*'da geçen Türkçe madde başı kelimelerden sadece bitki adları tanıtılmıştır.

KAYNAKÇA

- BABİNGER, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Ankara, 2003.
- BAYRAK, Orhan, *Osmanlı Tarih Yazarları*, Milenyum Yay., İstanbul, 2002.
- BEDEVİAN, K. Armenag, *Illustrated Polyglottic Dictionary of Plant Names in Latin, Arabic, Armenian, English, French, German, Italian and Turkish Language*, Argus and Papazian Presses, Kahire, 1936.
- BURSALI MEHMET TAHİR, *Osmanlı Müellifleri*, III, İstanbul, 1343.
- CLAUSON, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford, 1972.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2010.
- DİLÇİN, Cem, *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK yayınları, Ankara, 1983.
- Güven, Meriç, *TÜBAR*, “Tıp Yazmalarındaki Organ Adları”, XXVI, Güz, 2009.
- HİLMİZÂDE İBRAHİM RİF'AT, “Hüseyin Şehîr bi-Hezârfen”, *Ma'lûmat*, IV/82, İstanbul, 1313.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, “Osmanlı Bilimi Literatürü”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti II*, İstanbul, 1998.
- İLGÜREL, Sevim, Hezârfen Hüseyin Efendi, *Telhîsu'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osman*, Ankara, 1998.
- İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Katalogları*, MEB Yayınları, Maarif Matbaası, İstanbul, 1961.
- KANAR, M., *Farsça Türkçe Sözlük*, Say Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 2010.
- KANAR, M., *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Derin Yayınları, İstanbul, 2005.
- KÜÇÜKER, Paki, “Lügat-i Müşkilât-ı Eczâ'da Türkçe Bitki Adları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, İlkbahar, 2010.
- Mahmut Tokaç, “Osmanlı Dönemi Türkçe Tıp Yazmaları”, *Osmanlılarda Sağlık*, Biofarma İlaç Sanayii ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 2006, s. 174.
- MENİNSKİ, Franciscus a Mesgnien, *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae*, Simurg Yay., İstanbul, 2000.
- MÜTERCİM ÂSİM EFENDİ, *Burhân-ı Katı*, (hzl. Mürsel Öztürk, Derya Örs), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.
- ÖNLER, Zafer, *Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa), Müntehâb-ı Şifâ I*, Giriş-Metin, Ankara, 1990.
- SAMİ, Şemseddin, *Kamûs-ı Türkî*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 2005.
- STEİNGASS, F., *Persian – English Dictionary*, Çağrı Yayınları İstanbul, 2005.

- TDK, *Tarama Sözlüğü*, I-VIII., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1977.
- TDK, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2005.
- TDK, *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.
- TUNCER, H:Hayatizade Mustafa Feyzi Efendi, *Yabani Bitkiler Sözlüğü*, Tarım Bakanlığı Yay., İstanbul,1974.
- UNAT, E.K.; İHSANOĞLU, E., VURAL, S., *Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004, s. XIII.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, III/2, Ankara, 1954..
- YURDAYDIN, Hüseyin Gazi, “Düşünce ve Bilim Tarihi”, *Türkiye Tarihi*, III, Ed. Sina Akşin, İstanbul, 1992.